

Barnbokens historia

- ett litet urval av Kerstin Lindwall

Bild från "Een sköön och härligh jungfw speghel"

Den först utgivna barnboken i Sverige var boken "Een sköön och härligh jungfw speghel" av den tyske prästen Conrad Porta. Boken kom ut 1591 med syftet att spegla hur en ädel och dygdig adelsfröken skulle vara. Antalet nedskrivna berättelser var minimalt, en mängd historier, sånger och sägner berättades när man satt i spisvärmen om kvällen, och med tiden kom folksagorna mer och mer att bli barnens egendom. Sagorna vandrade också mellan befolkningsklasserna, från adelsfröken i salongen via pigan eller amman till bondens kök – för att omvandlas och föras samma väg tillbaka.

Åsa Skräck och gamla Signhild Thorsdagsqväll

Med tiden observerades att en del av de sagor som florerade inte var speciellt lämpade för små barn – i tidskriften *Then Swänska Argus* skrev Olof von Dalin år 1734 om hur han kommer in i ett rum där några egendomliga figurer sitter och berättar för varandra: det är fru Åsa Skräck, Fader Mes, Juncker Bifall, Hustru Skvaller och den gamla Signhild Thorsdagsqväll ”alla snackade hvar på sitt wis, om Gastar, Spöken, Rån, Troll, Järtecken och allehanda käring-sladder”. Dalin menar att barnen inte bör höra annat än sådant som är ”Lifligt, Fritt, Sunt, Förnuftigt, korteligen, sådant som hans späda Wett kan begripa!”.

De stora sagoberättarna

Med 1700-talets vaknande intresse för barn och pedagogik insåg man att barnen måste formas av goda förebilder och att sagor och berättelser var av värde i sammanhanget. Sagosamlingar publicerades, som t ex ”Gåsmors sagor” som kom ut i Frankrike redan 1697. Under romantiken kom en annan livssyn och intresset för folksagor, sägner och sänger blev mycket stort. 1812 gav Bröderna Grimm för första gången ut ”Kinder-und Hausmärchen”, som utkommit i många upplagor och lästs av så många! Även i Norden verkade sagosamlare, i Norge hade vi Asbjørnsen & Moe, i Danmark Grundtvig och här i Sverige Hyltén-Cavallius & Stephens, bland andra.

Ur "Gåsmors sagor", bild av Gustave Doré

Den kanske mest kände av alla sagoberättare, H C Andersen, föddes i Odense under fattiga förhållanden och lyckades trots motgångar ge ut sin första barnbok 1835. Andersens berättelser passade väl in i tidens romantiska tankegångar med en besjälad natur och intresse för folklöre. Men Andersen var en komplicerad natur, trodde också på det naturliga urvalet med den mest livsduglige som bäst kunde tjäna det rådande systemet som segrare – samtidigt som han kunde avslöja hyckleri och snobism. Andersens sagor lever kvar och är en omistlig del i alla barns kulturarv.

En annan av alla de författare som haft betydelse är docenten vid Åbo Akademi Adolph Ivar Arwidsson som åren 1834-42 gav ut samlingen ”Svenska fornsånger”. Del 3 förtecknade speciellt barnrim, visor och rimlekar, som sedan legat till grund för bl a många av Alice Tegnér’s visor och rim-och ramsböcker utgivna vid 1800-talets slut.

*Pelle Snygg och barnen i Snaskeby
av Otilia Adelborg*

Från den förutvarande östra delen av vårt land kom också Zacharias Topelius, poet, journalist, författare och professor. Topelius var intresserad av barn och deras liv, beskrev flickor som lika pigga och vakna

som pojkarna och stödde Fredrika Bremer i hennes arbete för kvinnors rättigheter. Den Topeliussaga som är mest välkänd idag är nog ”Sampo Lappelill”, som fortfarande lånas flitigt!

Det fanns också andra utgivare av barnlitteratur hos oss i Norden under denna tid. Det var tämligen vanligt att unga män av ”bättre familj” tog tjänst som informator i familjer, eller som lärare eller präster, och detta märktes i bok-och tidskriftspubliserandet. Faktum är att männen var helt dominerande i barnboksutgivningen ända in mot mitten av 1800-talet. Det har alltid ansetts bra att använda sagan som uppfostringsredskap, för att utdela varningar eller ge goda vanor. Under 1800-talet utgavs åtskilliga sådana sagor, t ex den välkände ”Pelle Snusk” av Heinrich Hoffman, som kom i sin första svenska upplaga 1849 och som sedan många barn ryst över.

Stora förändringar i samhället

Men i mitten av 1800-talet skedde en hel del inom samhället som kom att påverka barnboksutgivningen. 1842 års beslut om införandet av en allmän folkskola betydde att barnen fick laglig rätt till grundutbildning. Läskunnigheten var redan tidigare reglerad i kyrkolagen 1686, men nu gavs barnen större möjligheter till kontakt med böcker och bokligt vetande, och föräldrar och husbönder var tvungna att låta barnen gå de fastslagna timmarna.

Några år senare gavs kvinnor tillträde till högre utbildning. Först att öppna portarna var Konstakademien i Stockholm, läsåret 1847/48. Till dem som utbildade sig vid konstakademien hör Jenny Nyström, som studerade där i åtta år. Redan innan Jenny inledde studierna hade hon gjort teckningar till Viktor Rydbergs bekanta dikt ”Tomten”, en bok som sedan tryckts i minst femton upplagor och som gett bilden av hur vår svenska tomte ska se ut!

Det var emellertid även andra förändringar som påverkade både bokutgivning och läsvanor. I Sverige hade en ny samhällsklass växt fram, en bildad medelklass med möjlighet för mödrar att vara hemma med sina barn, till skillnad från arbetarklassens och lantproletariatets kvinnor, som ofta måste arbeta hårt för försörjningen. De hemmavarande kvinnorna hade tid att läsa för sina barn och de vida kjolarna gav god plats att bre ut de stora böckerna på vid lässtunderna. Ändå var det många, t ex Fredrika Bremer, som tidigt uppmärksammade de fattiga barnens behov av böcker, och stora insatser gjordes för att ge även de barnen tillgång till sagor och berättelser.

Vad läste mormors mor?

Men i Eskilstuna då? Hur såg det ut här? Eskilstuna hade sin egen litterära pionjär i Amanda Kerfstedt, född i Eskilstuna som dotter till borgmästare Hallström år 1835. Amanda kom att debutera redan på 1860-talet, men det dröjde ända till 1882 innan den första barnboken kom ut, ”Små och stora” hette den. Hennes bästa bok anses vara ”Bland fält och ängar” om herrgårdsflickan Lena som blir vän med ett par fattiga barn och hjälper dem att inreda en

Amanda Kerfstedt, bördig från Eskilstuna, barnboksförfattare, redaktör och eldsjäl

gammal smedja till bostad. Amandas berättelser har gärna ett utpräglat socialt inslag och barnen skildras som dugliga och kunniga med stor familjesolidaritet, helt i linje med samtiden.

Amanda hade också en annan karriär förutom författandet: hon var redaktör för tidskriften Dagny, senare kallad Hertha, mellan 1888 och 1891. Tidningen utgavs av Fredrika Bremerförbundet. Troligtvis var det hon som tog initiativet till Fredrika Bremerförbundets bokkommitté, som anordnade barnboksöversikter i tidningen och tog initiativet till de första pristävlingarna om ungdomsböcker i Sverige.

Barnen på Broby av Amy Palm

Amanda fick själv förstapriset, medan Amy Palm fick hedersomnämning för ”Barnen på Broby”, första delen i en serie som kom att bli älskad av många barn. Förbundets granskningskommitté ordnade dessutom inför julen utställningar med både ny och äldre litteratur för barn, med kommentarer om innehållet som hjälp till julklappsöppare!

Den första guldåldern

När 1800-talet gick mot sitt slut och det nya århundradet var på väg inleddes en första guldålder för svensk barnboksutgivning. Bilderboksutgivningen blomstrade, och

barnens läsintresse uppmontrades dessutom av starten av Barnbiblioteket Saga, som år 1899 inledde utgivningen av de små välkända volymerna. Utgivningen av Saga-böckerna i det klassiska utförandet kom att pågå till 1954 och omfatta 256 titlar. Den första var ”Svenska Folksagor”. Barnbiblioteket Saga grundades av lärarparet Emil och Amanda Hammarlund, med Fridtjuf Berg (senare ecklesiastikminister) som aktiv tillskyndare. En orsak till utgivningen var att man ville motverka överklasslitteraturen för barn, väcka intresse för folksagan och samla det bästa, texter av riktiga författare, illustrerat av riktiga konstnärer

VIOLETTE

Föregångaren J. J Grandville illustrerade ”Les fleurs animée” och påverkade många naturmålare

Naturen inspirerar

Under 1800-talet målade man gärna naturen med blommor, mossor och djur. J J Grandville var den store föregångaren med ”Les fleurs animée”, Kate Greenwood och Walter Crane från England och schweizaren Ernst Kreidolf var några andra som tjänade som inspiratörer för många konstnärer, i Sverige såväl som annorstädes.

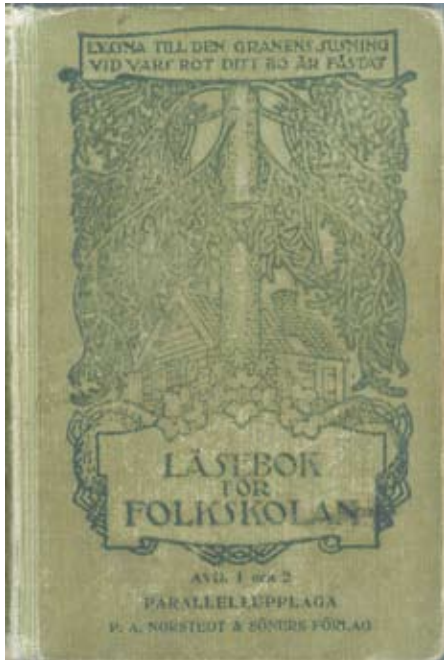
1886 gav Nanna Bendixon ut den rimmade berättelsen ”Skogstomten”. Det är en för den tiden ovanligt färgglad bok, med utförliga slingor av blommor och bär runt sidorna i något som pekar fram mot jugendstilen. Rytmen i Bendixons bok påminner om en av våra riktigt stora och älskade barnboksförfattare, Elsa Beskow.

Hon föddes 1874, fadern dog tidigt och hon växte upp med sina syskon i en stor, intellektuell familj med dålig ekonomi men konstnärliga intressen. 1890 fick Elsa ett stipendium till Tekniska skolan (konstfack) där hon utbildade sig till teckningslärare. 1897 kom hennes debutbok, ”Sagan om den lilla, lilla gumman”. Berättelsen är fortfarande en mycket fin saga för små barn, med nyskapande bilder i den stil som kom att bli hennes egen. Ingen kunde illustrera svensk natur i närbild som Elsa Beskow. ”Hon målar ärligt och kärleksfull lite mosa och några linneor, och plötsligt har man hela skogen omkring sig med dunkel och väldighet och man kan gå in i den hur långt som helst” skriver Tove Jansson i Bonniers Litterära Magasin 1959.

En ung Elsa Beskow, avporträtterad av maken Natanael Beskow

Andra uppskattade författare från denna guldålder är Ottilia Adelborg, Helena Nyblom och Anna Wahlenberg. Många andra fantastiska konstnärer illustrerade eller gav ut bilderböcker, t ex John Bauer, Ivar Arosenius och Louis Moe, för att bara nämna några.

Den för många välkända "Läsebok för folkskolan"

Alla våra läseböcker!

Läseboken gav många barn den bästa läsoplevelsen. Läsebok för folkskolan utkom första gången 1868 för att sedan ges ut i många upplagor. Den kanske mest kända är "Nils Holgerssons underbara resa" av Selma Lagerlöf, en författare som definitivt hör till de främsta sagoförfattarna, kanske den allra främsta, under 1900-talets första hälft. Sedan har vi också Anna Maria Roos böcker "Sörgården" och "Önnemo", som gavs ut 1912 och som fick stor genomslagskraft genom att ge barnen i den tidiga industrialismens Sverige en bild av livet på

landet. "Vill du läsa?" gavs ut åren 1935-37 av Elsa Beskow och Herman Siegwald och kom också att bli kär läsning för många.

Vad läste ungdomarna?

Klassiker, äventyrsböcker, rackarungar, duktiga flickor och alla dessa skolskildringar! Från slutet av 1800-talet och några decennier framåt erbjöds de lite äldre barnen och ungdomarna en mängd böcker att fördjupa sig i, kanske en befrielse från en många gånger ansträngande vardag med läxor att göra, syskon att passa, hushållssysslor att utföra...

Flickorna läste gärna böcker som Louisa Alcotts "En krona bland flickor" eller "Unga kvinnor", "Pollyanna" av Eleanor Porter inspirerade till "vara glad-leken" och "Anne på Grönkulla" av Lucy Maud Montgomery förgyllde tillvaron för många läsare! Bland svenska författare märktes Blenda Nordströms "En rackarunge", och så småningom böckerna om den frimodiga Fröken Sprakfåle av Lisa Eurén Berner och Kulla-Gulla av Martha Sandwall-Bergström.

Skönt också att kunna fly till "De tre musketörerna" av Alexandre Dumas, "Resa till jordens medelpunkt" av Jules Verne eller drömma sig bort till en öde ö med "Robinson Crusoe" av Daniel Defoe. Eller varför inte uppleva äventyr med "Tarzan" av Edgar Rice Burroughs, "Ivanhoe" av sir Walter Scott eller "Sherlock Holmes" av sir Arthur Conan Doyle? Och i Jack Londons böcker hittade man den stora vildmarken! Edvard S Elliss indianböcker var många pojkars favoriter, liksom Mark Twains böcker om Tom Sawyer och Huckleberry Finn.

Buspojkar fanns det också - deras överman var förstås "Anderssonskans Kalle", av Emil Norlander. Kar de Mumma skrev om "Två år i varje klass", Sigge Strömberg om "Två tjuvpojkar" och Richmal Crompton

ton i England skrev en lång serie om busfröet Bill som översattes och blev mycket populär.

Till jordens medelpunkt av Jules Verne

En ny guldålder

1900-talets första hälft var inte de realistiska böckernas tid, framför allt inte bland bilderböckerna. Vardagsskildringarna var relativt få, och reste man så fick man nöja sig med att resa i fantasin. Med två världskrig så nära Sveriges gränser är det kanske naturligt att man gärna håller sig till det trygga och hemvanda. Men krigen tog slut, och 1945 inleddes det som kallas den nya guldåldern för svensk barn- och ungdomslitteratur. Det året slog flera av våra mest kända barn- och ungdomsboksförfattare igenom. Astrid Lindgren, som debuterat året innan med ”Britt-Mari lättar sitt hjärta”, förtjuste och förskräckte barn och vuxna med den rödhåriga och starka Pippi Långstrump och Lennart Hellsing gav ut sin första barnbok, ”Katten blåser i silverhorn”. Andra som hörde till denna andra guldålders författare var Maria Gripe som debuterade med ”I vår lilla stad” 1946 och Harry Kullman, som gav ut ”Den svarta fläcken” 1949. Den sistnämnda var för

övrigt en av de allra första svenska böcker som skildrade ungdomsbrottslighet.

Alla de inte nämnda

En oändlig rad av ovärderliga författares och illustratörers verk har glatt barn och ungdomar i Sverige sedan 1591. Tyvärr finns inte möjlighet att nämna alla, de ovanstående får representera sina kollegor. För den som vill veta mer finns litteraturhistoriska verk att låna – och så förstås alla de underbara böckerna!

Källor

Bergstrand: En bilderbokshistoria

Bergstrand: Bilderbokslandet längesen

Zweigbergk: Barnboken i Sverige 1750-1950

Skogstomten av Nanna Bendixson

Bild ur Marigold garden av Kate Greenway